

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Васильєв К. К., д-р мед. наук;
Власенко В. М., канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І., канд. іст. наук;
Звагельський В. Б., канд. філол. наук;
Клименко В. А., канд. іст. наук;
Куліш А. М., д-р юрид. наук;
Лобко Н. В., канд. іст. наук;
Нестеренко В. А., канд. іст. наук

Видання рекомендовано до друку рішенням вченої ради юридичного факультету Сумського державного університету (протокол № 9 від 26.06.2013 р.)

Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи : зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 21 травня 2013 р. / за заг. ред. В. А. Нестеренка. – Суми : Сумський державний університет, 2013. – 116 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів та молодих вчених ВНЗ України, виголошені в рамках II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 100 від 21 лютого 2013 р.), присвячені актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

**«ПИТАННЯ ПИТАНЬ» СТВЕНА КОЕНА: ДЕЗІНТЕГРАЦІЯ СРСР
ОЧИМА АМЕРИКАНСЬКОГО ІСТОРИКА**

Доба Перебудови та крах СРСР стали ключовими подіями кінця ХХ ст., які визначили шляхи розвитку світу на багато років наперед. Попри наявність тисяч дослідницьких, мемуарних і публіцистичних праць, їх осмислення лише починається.

Одним з тих, хто мав нагоду спостерігати Перебудову особисто, часто буваючи в Москві, спілкуючись з радянськими та західними лідерами, і в той же час залишаючись вільним від ідеологічних кліше та стереотипів «холодної війни», є відомий американський історик С.Коен, чия книга «*«Питання питань»: чому не стало Радянського Союзу?»* витримала вже два видання [1].

В центрі уваги його історичних студій завжди перебувала історична альтернативність, починаючи з дисертації, в якій висувалася «*бухарінська альтернатива*» сталінському «*великому перелому*». За словами С.Коена, його завжди цікавили «*альтернативні можливості, котрі реально існували в конкретні переломні моменти радянської і пострадянської історії...*» [1, с.10]. У своїх ранніх дослідженнях науковець передбачав еволюцію радянської моделі, яку розпочне реформістське крило Комуністичної партії.

З огляду на це, С.Коен заперечує монолінійність історичного процесу в СРСР, що вела від Жовтня 1917 р. через сталінізм до розпаду [1, с.11]. Він рішуче відкидає схему, запропоновану правими радянологами (М.Маліа, Д.Саттер, М.Доббс, М.Бейсінджер), які вбачають в історичному фіналі СРСР, в першу чергу, «*перемогу капіталізму*» і на цій основі деякі з них (Ф.Фукуяма) квапливо оголошують про «*кінець Історії*». На їх думку, весь хід подій доводить, що саме капіталізм є вищою стадією політичного та економічного розвитку людської цивілізації.

С.Коен спростовує твердження про неминучість краху радянської моделі соціалізму, вказує на те, що жоден з них не передбачав того, що сталося. Натомість доводить можливість реформування СРСР, виступає проти думки про несумісність радянської системи і демократії, про апріорно тоталітарний характер комуністичної влади, яку неможливо було пристосувати до плюралістичної системи. Адже всі головні політичні та економічні

реформи М.Горбачова пропонувались, обговорювались і ухвалювались вищими партійними органами: Політбюро, ЦК, двома партійними з'їздами, всесоюзною партійною конференцією [1, с.17]. В середині радянської системи, наголошує С.Коен, з самого початку було закладено дуалізм, який робив її готовою до реформ. В ній були присутні всі інститути представницької демократії: конституція, законодавчі органи, правосуддя, вибори. Але всередині кожного з цих компонентів або паралельно з ними існували «*противаги*», що зводили нанівець їх демократичний зміст, перш за все монополія КПРС, безальтернативне голосування, цензура тощо. Тому для початку демократичних перетворень було достатньо усунути ці «*противаги*» [1, с.44].

Американський історик заперечує також думку радянологів і пострадянських вчених про «*революцію знизу*», яка начебто стала наслідком гласності і знищила радянський соціалізм. С.Коен відзначає, що попри зростання народної підтримки демократичних і ринкових перетворень, виступи проти всевладдя КПРС, корупції та зловживань, за даними соціологічних опитувань, більшість радянських громадян виступала проти ринкового капіталізму і підтримувала основні цінності радянської системи: державну власність на землю та об'єкти загальнонаціонального значення, державне регулювання ринку, контроль за споживчими цінами, гарантію зайнятості, безплатну медицину та охорону здоров'я [1, с.19].

Вчений відкидає також ідею, що дезінтеграція СРСР була неминучою, оскільки той був імперією. Адже в СРСР не існувало економічної експлуатації союзних республік з боку російського центру, а руйнівником СРСР виступив власне сам «*імперський центр*», Москва, що перейшов під контроль Б.Єльцина [1, с.53-55]. Натомість вказує, що думки М.Бейсінджера, С.Телбота, Е.Каррер д'Анкос та ін., що СРСР був повалений поневоленими народами республік, погано узгоджуються з підтримкою ідеї збереження Союзу на референдумі та обережною поведінкою лідерів національних республік під час серпневого путчу [1, с.55]. Головною помилкою цих вчених, як вказує С.Коен, є те, що в усіх етнічних протестах доби Перебудови, вони бачать вимоги до відокремлення та повної незалежності.

Відкидає американський дослідник і роль економічного колапсу в процесі дезінтеграції Радянського Союзу. На його думку, глибина кризових процесів 1990–1991 рр. перебільшувалась

сучасниками, оскільки політичні та економічні негаразди в СРСР були безпрецедентним явищем і мали надзвичайний психологічний ефект [1, с.50-51]. Насправді за явищем радянського дефіциту не стояла загроза голоду, справедливо підкреслює історик.

Першою і основною причиною краху СРСР С.Коен називає «*суб'єктивний чинник*», пов'язаний з діяльністю М.Горбачова і Б.Єльцина [1, с.65]. Через це він категорично не сприймає терміну «*розпад*» щодо дезінтеграції СРСР. Зрештою зводячи «*питання питань*» до площини протистояння двох особистостей, американський вчений ідеалізує постать М.Горбачова, приписуючи тому «*безоглядну відданість реформам*», «*глибоку неприязнь до використання сили*», відкидання російської традиції «*модернізації через катастрофу*», в той час як дії Б.Єльцина пояснює ненаситною жадобою влади, посиленою патологічною ненавистю до свого суперника.

Розглядаючи «*втрачену спадщину*» М.Горбачова, С.Коен звертає увагу, що він підвів Росію ближче до реальної демократії (шляхом «*еволюційної демократизації*»), ніж коли-небудь в її історії, а також найближче підійшов до завершення «*холодної війни*» [1, с.82-83]. Він вважає радянську Перебудову втраченою демократичною можливістю, так і не пройденим еволюційним шляхом [1, с.91].

Хоча низка висновків самого С.Коена не видається переконливою (гіперболізація ролі особи в історії, зведення причин краху СРСР до протистояння М.Горбачова та Б.Єльцина, недооцінка ролі КПРС як державотворчого чинника), йому вдалося підважити усталені стереотипи західної радянології, які роками некритично запозичувались російською та українською історіографіями. Тому введення висновків автора до наукового обігу в Україні дасть змогу повніше осмислити причини таких доленосних явищ, як Перебудова і зникнення з політичної карти світу Радянського Союзу. Адже, за словами С.Коена, ліквідація СРСР – це одна з тих подій, які будуть дебатуватися впродовж десятиліть і століть, і ті, хто пишуть сьогодні про фінал Радянського Союзу, «*все ще працюють над першим чорновим начерком цієї історії*» [1, с.7].

Коэн С. «Вопрос вопросов»: почему не стало Советского Союза? / Стивен Коэн. – М.: АИРО-XXI, 2011. – 216 с.